

Dzieje zamku – właściciele i wydarzenia

Piszący w połowie IX w. anonimowy skryba z Ratyzbony zwany Geografem Bawarskim, wzmiankując terytoria plemienne leżące na północ od Dunaju, wymienia Golężyców – plemię zajmujące terytorium w dorzeczu górnej Odry aż do Raciborza. Źródło wskazuje, że Golężyce mieli pięć grodów.

Badacze przypuszczają, że jednym z nich mógł być Racibórz, choć brak na to bezpośrednich dowodów źródłowych. Hipotezę skłonni są poprzeć niektórzy autorzy, powołujący się na odkryte na zamku już przed II wojną światową skorupy oraz konstrukcje drewniane datowane na IX w. (eksploracji zabytków dokonano przy okazji wiercenia studni). Materiał ten nie był jednak poddany naukowej analizie, zaś powojenne polskie badania archeologiczne z lat 60. i 80. XX wieku przynosiły odkrycia relikwów datowanych najdalej na XII w., co nie przeszkodziło wszakże niektórym badaczom lokować początków grodu na X w. W literaturze nie milkną do dziś spory nie tylko co do identyfikacji pięciu grodów, ale również określenia granic ich terytorium plemiennego.

Pierwsza historyczna wzmianka o Raciborzu pojawia się pod datą 1108 r. na łamach Kroniki Galla Anonima. Kronikarz wspomina, iż idąc spod Koźła, wojowie polskiego księcia Bolesława Krzywoustego zajęli gród raciborski. Stało się to bez walki, gdyż osadzona tu załoga morawska wzięła zbliżające się oddziały jako swoich pobratymców. Racibórz pełnił wówczas ważną rolę w systemie obronnym na pograniczu polsko-czeskim i niewykluczone, że jego powstanie należy wiązać nie z wczesnośredniowieczną osadą plemienną Golężyców, ale budową twierdz granicznych w okresie konfliktów Piastów i Przemyślidów (XI-XII w.). Anonim określa go jako castellum, czyli siedzibę kasztelana, co każe przyjąć wniosek, iż osada stanowiła lokalne centrum administracyjne.

Gród nabrał znaczenia po 1172 r., kiedy to przypadł Mieszkowi Laskonogiemu (Płatonogiemu), synowi Władysława II Wygnańca, wnukowi Bolesława Krzywoustego. Wraz z bratem Bolesławem Wysokim podzielili między siebie dzielnicę śląską, należącą w myśl testamentu Krzywoustego ich ojca wygnanemu z Polski przez braci (w 1146 r. Władysław II przebywał w Raciborzu). Bolesław objął władzę na Dolnym Śląsku i w Opolu, Mieszko Laskonogi zaś w małym księstwie raciborskim. W 1201 r., po śmierci brata i jego syna Jarosława, Mieszko opanował Opole, tworząc księstwo opolsko-raciborskie ze stolicą w Raciborzu, na co wskazuje m. in. tytułatura władcy (dux Ratibor, dux Raceburgensis). Gród kasztelański na Ostrogu stał się siedzibą dworu książęcego.

W 1210 r. jako najstarszy pretendent do tronu senioralnego w Krakowie, Mieszko został dzielnicowym władcą Polski. Po jego rychłej śmierci w 1211 r., schedę opolsko-raciborską przejął jedyny syn Kazimierz. Za jego rządów stołeczny charakter zyskało Opole, gdzie za życia ojca najprawdopodobniej rezydował książę następca. Przed 1217 r. władca ten lokował na prawie zachodnim lewobrzeżny Racibórz – autonomiczny organizm miejski zasiedlony osadnikami z terenu Flandrii i Walonii. Po śmierci Kazimierza, rządy regencyjne w dzielnicy opolsko-raciborski sprawował Henryk Brodaty, a potem wdowa po Kazimierzu, bułgarska księżniczka Viola – najprawdopodobniej córka cara bułgarskiego Iwana I Asena.

Około 1238 r. rządy przejął małoletni dotąd Mieszko zwany Otyłym, najstarszy syn Kazimierza. Stołeczny charakter odzyskał Racibórz, gdzie władca wydał najwięcej (z zachowanych do dziś) dokumentów. Rychła i bezpotomna śmierć Mieszka w 1246 r. najprawdopodobniej wskutek nieuleczalnej choroby, pozwoliła przejąć władzę jego młodszemu bratu Władysławowi. Władca również najczęściej rezydował w Raciborzu. Tutejszy zamek stał się centrum politycznym i administracyjnym rosnącego w siłę i aktywnego na scenie politycznej górnoląskiego księstwa.

Po śmierci Władysława opolsko-raciborskiego, w 1281 lub 1282 r., w Raciborzu rozegrał się finał sporu o przywileje i majątki ziemskie, jaki prowadzili biskup wrocławski Tomasz II i książę Henryk IV Probus. Hierarcha Kościoła schronił się na raciborskim zamku, korzystając z pomocy synów Władysława: Kazimierza, Mieszka i Przemysła. W 1287 r., w trakcie oblężenia Raciborza przez wojska księcia Henryka, niedaleko kościoła p.w. św. Mikołaja na Starej Wsi doszło niespodziewanie do pojednania adwersarzy. Na pamiątkę tego wydarzenia biskup ufundował na zamku kolegiatę p.w. św. Tomasza z Canterbury (1292).

Czterej synowie Władysława podzielili górnoląską dzielnicę: Bolko osiadł w Opolu, Kazimierz otrzymał Bytom i Koźle, Mieszko przeznaczony początkowo do rządów w Raciborzu zadowolili się Cieszynem, a w dotychczasowej stolicy pozostał najmłodszy Przemysł. Doczekawszy się jednego syna Leszka, władca wydzielonej dzielnicy raciborskiej zmarł przedwcześnie w 1306 r. Książę następcą po udanych rządach odszedł do wieczności w 1336 r. Jako, że z jego związku z Agnieszką, córką Henryka Wiernego nie narodził się męski potomek, na Leszku zakończyła się linia Piastów raciborskich. Księstwo, przy sprzeciwie pozostałych górnoląskich przedstawicieli tego rodu, ale z decydującym poparciem króla Czech (w 1327 r. Leszek złożył hołd lenny Janowi Luksemburczykowi) oraz raciborskiego patrycjatu, przejął Mikołaj II Przemyślida, mąż Anny – córki Przemysła.

Potomkowie Mikołaja II rządili księstwem raciborskim do 1521 r., kiedy to zmarł ostatni z nich kaleki władca Walenty zwany Garbatym. Na mocy układu, jaki zawarł z księciem opolskim Janem Dobrym z rodu Piastów, dzielnice raciborska i opolska zostały na powrót zjednoczone. Jan zmarł jako kawaler w 1532 r. na zamku w Raciborzu. Szczała po nim stała się własnością króla Czech (tytuł należny był wówczas Ferdynandowi I Habsburgowi, w latach 1556-1564 cesarzowi Świętego Cesarstwa Niemieckiego). Księstwo raciborskie, na poczet wierzytelności w kwocie 200 tys. guldenów roszczonych wobec praskiego dworu, objął w zastaw Jerzy von Ansbach Hohenzollern zwany Pobożnym, siostrzeniec króla Zygmunta Starego i brat Albrechta Hohenzollerna – ostatniego mistrza Zakonu Krzyżackiego w Prusach (jako książę pruski złożył w 1525 r. hołd lenny w Krakowie).

W spisany w 1595 roku urbarzu posiadłości raciborskich znalazł się opis zamku, który świadczy, że budowla w Ostrogu przygotowana była do pełnienia roli stałej rezydencji władców, goszczenia szeregu znakomitych gości i wyprawiania wspaniałych uczt. Zamek miał jedną wielką salę biesiadną, w której po wymarciu Piastów i Przemyślidów raciborskich, organizowano posiedzenia sądu. Dokument wymienia piwnicę na wino i dwie sklepienie na piwo, spiżarnię kuchenną, wielką kuchnię oraz piekarnię. Z innego opisu, datowanego na 1609 rok, wiadomo, że pod budynkiem mieszkalnym była „piwnica wina i sklepienie piwnica piwa”. Nad nimi znajdowała się pierwsza kuchnia. Lokalizacja drugiej następcza trudności, bo opis jest dość nieprecyzyjny, a ponadto budowla przeszła od tego czasu liczne przebudowy.

Wiadomo jednak na pewno, że w XVI wieku była też druga „sklepiona kuchnia, obok izba stołowników i przedsiónek”

Zamek miał własny browar i studnie. Obok murów znajdowały się ogrody. Zwierząt rzeźnych i zboża dostarczały wsie zamkowe. Datowany na 1567 rok urbarz dóbr zamkowych wzmiankuje na przykład, że poddani z Ostroga byli zobowiązani raz w roku odstawić księciu beczkę z kapustą. Jeśli nie było kapusty wówczas mogli „zalewać” rzepę bądź buraki. Chłopi z pozostałych dóbr dawali zboże, grykę, drób, woły oraz miód. Do wzmiankowanych przez urbarz rzadkich świadczeń należały także szynki i chrzan. Mieszczanie raciborscy, poza czynszem w pieniądzu, dostarczali na Boże Narodzenie: po cztery świnie i beczki piwa, a na Wielkanoc tyleż samo piwa oraz osiem połci boczku. Piekarze z Raciborza mieli obowiązek dostarczać dwie duże strucle, a w razie potrzeby pomagać na zamku przy pieczeniu.

Po spłaceniu długów wobec Hohenzollernów, zamek i przynależne mu dobra ziemskie wróciły w bezpośrednie władanie Habsburgów. Ci następnie oddawali księstwo w ręce różnych możnych rodów. Pierwszą obdarowaną była Izabela Jagiellonka, córka króla Zygmunta I Starego i Bony Sforzy, która w 1531 r. wyszła za mąż za króla węgierskiego Jana Zapolyę, od 1540 r. wdowa. Zrezygnowała z praw do korony Węgier po przekazaniu jej w 1552 r. przez cesarza Ferdynanda księstwa opolsko-raciborskiego. W 1556 r. zrzekła się swoich śląskich posiadłości. Zmarła 15 IX 1559 r. w Alba Julii, stolicy Siedmiogrodu.

Pisząc o schyłku rządów Izabeli, autor monografii Ostroga ks. Augustyn Weltzel wzmiankuje: „W 1556 r. powróciła do swojej ojczyzny, księstwa przypadły znowu cesarzowi Ferdynandowi I, który zarządzał nimi przez naczelników prowincji. Majątkiem komory raciborskiej zarządzał cesarski radca i starosta naszego księstwa Jerzy von Oppersdorff, najpierw na rachunek, później jako zastaw za pewną sumę pożyczoną cesarzowi”. Fragment ten obrazuje skomplikowane stosunki własnościowe w dalszych dziejach raciborskiego zamku, związanych z nim praw i przynależnych do niego dóbr ziemskich.

Wyarczy wspomnieć, że w latach 1532 do 1645 r. księstwo opolsko-raciborskie miało łącznie ośmiu przejściowych władców. Wielokrotnie zmieniał się stan prawny tworzących je majątności. Były oddawane w zastaw, sprzedawane, potem znów przejmowane na własność kamery cesarskiej. Zamkiem na Ostrogu zarządzali m. in. Oppersdorffowie i Mettichowie, prywatni właściciele dóbr raciborskich, pełniący jednocześnie godność starostów księstwa, podległych bezpośrednio cesarzowi bądź panom zastawnym, m. in. w latach 1645-1666 Wazom polskim (król Władysław IV Waza tytuował się księciem opolsko-raciborskim). W kolejnych latach jako panów na raciborskim zamku widzimy m. in. rodziny: Sobeck, Schlabrendorff, Wilczek oraz Reuss von Plauen.

W 1820 r. księstwo i zamek objął landgraf Wiktor von Hessen-Rotenburg. W czerwcu 1821 r. uzyskał od króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III edykt podnoszący dobra raciborskie do godności pośrednio zawisłego księstwa (Mediatherzogtum) z prawem do oddzielnego głosu w śląskim landtagu i wszystkimi prawami przysługującymi najzasobniejszemu posiadłościom śląskim, jak Oława czy Pszczyna. W 1834 r. zmarł bezpotomnie. Na mocy jego testamentu, dobra raciborskie przejął siostrzeniec jego żony Wiktor von Hohenlohe-Schillingsfürst, uzyskując w 1840 r. od cesarza tytuł Herzog von Ratibor. Jego potomkowie (Wiktor II

i Wiktor III) władali zamkiem do 1945 r. Obecnie, po znacjonalizowaniu, stanowi on własność Skarbu Państwa w zarządzie powiatu raciborskiego.